

УДК 343.98

О.М. ЛИТВИНОВ, докт. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРО ГАЛУЗЕВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ВЗАГАЛІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ЗОКРЕМА

Ключові слова: кримінологічна характеристика, протидія злочинності, системний аналіз, елементи, інформація

Наукове пізнання протидії злочинності відбувається через відповідну дослідницьку діяльність, об'єктами якої є злочинна діяльність та діяльність зі здійснення антикриміногенного впливу. Результатами наукової діяльності є розробка теоретичних положень, рекомендацій з окремих методичних, організаційних або тактичних аспектів практичної діяльності щодо протидії злочинності. Значне місце при цьому відводиться науковим розробкам питань профілактики окремих видів та груп злочинів.

Здійснюючи розробку проблем профілактики злочинів, слід мати об'єктивну інформацію, яка дозволить виділити їх специфічні властивості та ознаки. Узагальнення та аналіз злочинної діяльності і практики протидії дозволяє одержати докладну характеристику суспільно небезпечних діянь окремого виду. Злочин, будучи за суттю актом взаємодії людини і навколишнього середовища, містить сукупність ознак, які характеризують зовнішню і внутрішню природу протиправної діяльності. Сукупність цих ознак може піддаватися дослідженню в криміналістичному, кримінально-правовому, кримінально-процесуальному і кримінологічному аспектах.

Системність опису найбільш значимих ознак виду або групи злочинів утворюють їх галузеву характеристику, в якій проявляються певні особливості злочинної діяльності, що формують уявлення про неї та забезпе-

чують вирішення наукових завдань. Вважаємо, що на сьогоднішній день існують усі передумови для подальшого розвитку вчень про галузеві характеристики злочинів, як системи типових даних про елементи окремого виду злочину та його механізм, що служить емпірико-інформаційною основою для розробки окремих наукових проблем.

Не зважаючи на те, що проблематика галузевих характеристик злочинів досліджена в правовій науці досить повно, сьогодні щодо окремих із них, зокрема кримінологічної, висловлені доволі суперечливі точки зору: від необхідності її подальшої розробки і вивчення до твердження про повну ілюзорність даного поняття. Усунення даної проблеми представляє важливий науковий інтерес, тому що пов'язано з визначенням вихідних позиційних положень для цілого пласту правових досліджень.

Метою написання цієї статті є визначення спільних рис окремих наукових характеристик видів злочинів та міжсистемних зв'язків, що існують на рівні формування інформаційних основ та аналітичних підходів. Наукова новизна проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні висновку про наукову доцільність, значущість та спроможність вказаних характеристик.

Слідча та судова практика свідчать про те, що ефективне вирішення завдань, визначених кримінальними і кримінально-процесуальним законодавством є можливим тільки в результаті удосконалення профілактичних процедур, запропонованих стосовно окремих видів або груп злочинів з урахуванням основних принципів та загальних положень теорії профілактики злочинів. Необхідно поглиблене подальше дослідження основних кримінологічних проблем забезпечення цієї діяльності, здатне розширити теоретичну та практичну базу розробки окремих методик профілактики, що особливо актуально, коли мова йде про доволі поширені злочини.

Із самого початку процесу формування загальної теорії попередження злочинності [1, с.12–13] відчувалася необхідність надання

певної системи узагальнених відомостей про найбільш виразні ознаки певного виду злочинів, що має передувати безпосередньо розробленню комплексів методичних рекомендацій стосовно організації та провадження профілактичного впливу. На різних етапах становлення цієї наукової парадигми кримінологи вирішували це завдання по-різному.

На підставі аналізу та узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи попередження окремого виду або групи злочинів переважна більшість науковців схиляються до думки, що її основою є кримінологічна характеристика злочину [2, с.201–202; 3, с.5].

Цілком погоджуючись з цією точкою зору, зазначимо, що, по-перше, тільки кримінологічна характеристика, на відміну від кримінально-правової або криміналістичної характеристик, найбільш повно враховує типові відомості про особу злочинця та жертву злочинного посягання, використовувані злочинні механізми тощо, які мають принципове значення з точки зору організації попередження злочинів даного виду, встановлення та викриття винних осіб.

По-друге, на відміну від кримінально-процесуальної характеристики, в основу якої покладено предмет доказування, зміст якого наповнюють обставини, перелічені в ст.64 КПК України та узагальнені до такої міри, що поширюються на будь-який злочин, кримінологічна характеристика окремих видів злочинів насичена конкретним якісним знанням у формі інформаційно-статистичних зведень. Очевидно при цьому, що зміст кримінологічної характеристики передбачає не конкретизацію предмета доказування, а розгляд типових ознак окремих елементів злочинної діяльності даного виду. Отже, висловлену та підтриману в сучасній кримінології переважною більшістю дослідників та науковців думку про місце та роль кримінологічної характеристики варто визнати обґрунтованою [4, с.22].

Однак, протягом усього періоду розвитку

уявлень про кримінологічну характеристику злочинів вчені були єдині, мабуть, тільки у визнанні наукового значення даної категорії та її системного характеру. На цьому єдність у розумінні сутності кримінологічної характеристики вичерпується, і ми маємо справу з авторськими інтерпретаціями. Причому ситуація погіршується тим, що запропоновані нововведення деяких авторів не завжди узгоджуються між собою, і ми отримуємо подекуди неаргументовані авторські трактування, що мають претензію на оригінальність, але насправді призводять до розмивання категорії, втрати нею чіткості та визначеності. Немає ясності в питанні, чи є кримінологічна характеристика продуктом практичного розслідування конкретного злочину чи вона – результат наукового узагальнення певної категорії кримінальних справ; чи охоплюється нею тільки сфера злочину або також сфера протидії; чи є вона результатом кримінологічного дослідження чи представляє його програму, яке її методологічне і методичне значення. Не зважаючи на інтенсивність розробок, у кримінологічній літературі цілісна концепція даної категорії відсутня.

Це насправді величезний спектр питань, які не під силу розглянути в рамках однієї статті, тому ми зупинимося лише на деяких із них, на наш погляд, найпринциповіших і найменш розглянутих у науковій літературі.

Категоріальний статус кримінологічної характеристики злочинів визнається багатьма вітчизняними і закордонними дослідниками, зокрема А.І. Алексєєвим, І.Г. Богатирьовим, С.Є. Віциним, В.В. Голіною, О.І. Гуровим, Л.М. Давиденком, А.І. Долговою, А.П. Закалюком, А.Ф. Зелінським, О.Г. Кальманом, О.Г. Колбом, В.М. Кудрявцевим, О.М. Литваком, Г.М. Мінковським та ін.

Її наукова значущість підтверджена численними дисертаційними, монографічними дослідженнями і науковими статтями. За останні півстоліття фактично жодна кримінологічна робота не розроблялась без формування кримінологічної характеристики

відповідного виду злочину і рекомендацій з використання її даних для вибору найбільш ефективних форм і методів профілактичної діяльності.

Крім того, слід обов'язково враховувати той факт, що науковий підхід до вивчення соціальних явищ обумовлює впорядкований, послідовний розгляд досліджуваних проблем з метою розроблення певної системи прикладних, практичних рекомендацій, спрямованих на організацію цілеспрямованого профілактичного впливу на певні об'єкти. У реальному житті злочинність проявляється у формі окремого злочину, вчиненого конкретним індивідом, або виду (групи) злочинів, вчинених певним контингентом осіб. Для того, щоб попереджати злочини та їх види (групи), необхідно мати достатню для зазначених цілей інформацію.

Кримінологічна характеристика і є такою сукупністю даних (достатньою інформацією) про певний вид (групу) злочинів або конкретне злочинне діяння, використовуюваною для їх профілактики [5, с.211].

Кримінологічна характеристика – це вихідний етап організації процесу розробки та реалізації заходів профілактики злочинів. Якщо розглядати останню як цілісну систему, то кримінологічна характеристика є однією з її складових частин, а іншою є розробка та реалізація профілактичних заходів.

Вважаємо, що ці поняття ні в якому разі не можна розглядати як синонімічні, адже це порушує структурно-логічне співвідношення даних категорій в системі кримінології (відповідно, загального та окремого), коли пізнання злочину та всіх його ознак, яке є необхідним для розробки профілактичних заходів, розглядається як мета самодостатньої наукової діяльності. При цьому поєднання останньої з практично-перетворюючою діяльністю не презюмується, а лише мається на увазі, через що вже не можна вести мову про єдність теоретичної та практичної складової цілісної діяльності з попередження злочинів.

Отже, кримінологічна характеристика є основною категорією науки кримінології, що

має пряме відношення до кримінологічного впливу. Жодне із запропонованих в якості компенсації нововведень не може замінити або покращити реалізацію функцій і задач, притаманних кримінологічній характеристиці злочинів – акумулювати опис характерних, типових якостей, властивостей та ознак злочинів й бути основою для розробки науково-практичних рекомендацій щодо їх профілактики.

Щодо взаємодії кримінологічної та інших характеристик, зокрема кримінально-правовою та криміналістичною, то вивчення спеціальної наукової та методичної літератури з цих питань дозволило наочно переконатися в тому, що кримінально-правова характеристика конкретного виду злочину прямо або опосередковано розглядається практичними усіма дослідниками кримінологічної проблематики. Мабуть тому останніми роками в юридичній літературі з'явилися пропозиції про необхідність відмовитися від аналізу кримінально-правової характеристики злочинів, а створити кримінологічно-криміналістичну або соціально-правову характеристики злочину. Основним аргументом в обґрунтування цієї тези наводиться доцільність усунення дублювання деяких положень.

На наш погляд, цей аргумент не є переконливим, адже кримінально-правова характеристика є матеріальною основою кримінологічної характеристики злочинів. Не викликає також сумнівів особливе значення для методики профілактичного впливу кримінально-правового поняття злочину, складу злочину та загальних положень, правил і процедур кримінально-правової кваліфікації злочинів. Втім, використання положень кримінально-правової характеристики обмежується специфічними завданнями, які поставлені перед торією протидії злочинності, а саме: розробити та запропонувати рекомендації із організації та провадження антикриміногенного впливу. Їх комплекс діалектично залежить від сукупності факторів, які супроводжують та прямо або опосередковано впливають на хід профілактичної діяльності.

Тому вважаємо, що в рамках кримінологічних робіт повинна даватись не розгорнута кримінально-правова характеристика злочинів, а стисла, адже розробка цієї характеристики не відноситься до предметної та профільної сфери відповідних досліджень. Слід розглядати і зупинятись лише на тих положеннях, які традиційно відносяться до кримінального права, без яких важко встановити конкретні завдання профілактичного впливу і правильно визначити обставини, що підлягають корекції.

Не можна залишити поза увагою й питання про системно-структурну подібність кримінологічної та криміналістичної, а за великим рахунком і кримінально-правової характеристик. Відома думка, що, наприклад, криміналістична характеристика є лише неоригінальним набором окремих кримінально-правових і криміналістичних відомостей, позбавлених новизни [7, с.274]. Спробуємо розібратися, чи так це в дійсності.

Той самий вид злочинної діяльності може бути досліджений з позицій різних наук. При цьому набір ознак, які притаманні досліджуваній групі, залишається незмінним. Дослідження цих ознак є значущим для одержання результатів дослідження і в криміналістиці, і в кримінальному праві, і в кримінології, і в інших галузях юридичних знань. Тому кримінологія, як наука, що розробляє рекомендації для правоохоронної діяльності, не може не досліджувати значущі з точки зору кримінального права і криміналістики компоненти злочинної діяльності.

При формуванні елементів структури відповідної галузевої характеристики, як інформаційної основи для спеціальних досліджень, виходячи із сутності та виду об'єкта, який вона характеризує, варто враховувати і використовувати ключові кримінально-правові, кримінологічні, криміналістичні дані про злочин понятійного, соціологічного і психологічного характеру. В іншому випадку зазначені характеристики втратять свої правові, емпіричні та прикладні орієнтири, що вимагають наукового осмислення й опи-

су, і будуть позбавлені всякого змісту і значення для відповідної галузі правознавства.

Конкретний зміст кримінологічної характеристики полягає у виявленні всіх ознак, які складають у своїй сукупності та взаємозв'язку її структуру. Тут можна виділити наступні групи елементів:

- кримінологічно значимі ознаки злочину;
- дані, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення злочину;
- ознаки, які визначають специфіку діяльності із попередження злочинів.

До першої групи належать: дані про предмет злочинного посягання, дані про особу злочинця, мотив та мету злочину; дані про особу потерпілого. До другої: статистична поширеність злочинів; дані про соціальні умови (обстановку) злочину (соціально-політична; соціально-економічна; час; географія; соціальне середовище тощо). До третьої: причини злочинів; наслідки злочинів; механізм злочину; обставини, що сприяють злочинам [5, с.213].

Чи можна при цьому стверджувати, що ця «основа» є системою суто кримінологічних ознак? Чи можна стверджувати, що дані про особу злочинця і потерпілого, предмет і наслідки посягання вивчаються тільки в кримінології? Ні, дослідження цих властивостей є значущим і для кримінального права, і для криміналістики, і для інших наук кримінального циклу.

У зв'язку з цим зазначимо, що включення в кримінологічну характеристику злочинів елементів, які «запозичені» із кримінально-правової або криміналістичної та інших характеристик, цілком природний процес, корисний і виправданий, якщо вони мають кримінологічне значення.

У цьому зв'язку представляється правильним вести мову не стільки про самостійну систему кримінологічних ознак злочинів, скільки про вивчення певної сукупності ознак, значимих і для кримінології, і для інших наук, але в іншому аспекті, обумовленому специфікою цілей і завдань формування відповідної галузевої характеристики та окремої системи знань.

Кримінологічна характеристика специфічна за своєю суттю. Хоча її елементи забезпечують пізнання елементів складу злочину і обставин злочинної діяльності, вона їх не повторює. Наведення елементів кримінологічної характеристики побудовано так, що вони несуть інформацію, яка має суто кримінологічне значення: пошукове та профілактичне. Ключові кримінально-правові та криміналістичні поняття в кримінологічній характеристиці використовуються лише як правова оболонка для наповнення її кримінологічним змістом.

Цей зміст разом із кримінологічними ознаками складають кореляційні зв'язки та залежності між елементами характеристики, що сприяють визначенню невідомих компонентних складових.

Не можна погодитись із скептичною думкою про можливість розрахунку та презентації подібних закономірних зв'язків. Вважаємо цей напрямок роботи з кримінологічною характеристикою злочинів аж ніяк ще не вичерпав себе, навпаки, це є новітнє конструктивне завдання, яке обумовлює не відмову від вказаної категорії, а її трансформацію до реалій сьогодення з одночасним визволенням від усього кон'юнктурного, необґрунтованого, зайвого. Тому, з метою забезпечення прикладного характеру кримінологічної характеристики вона мусить бути продуктом дослідження зв'язків між її елементами, які мають самостійне значення та попередньо достатньо глибоко проаналізовані.

З урахуванням викладеного, можна зробити наступні висновки.

1. Жодна з галузевих характеристик не здатна всебічно охопити ознаки, що мають важливе значення для організації та здійснення протидії злочинності. Відомості, наведені в цих характеристиках, не однопорядкові і не конкуруючі, хоча і досить близькі за суттю. Вони призначені для вирішення різних завдань і є складовими елементами різних систем, тому повинні бути досліджені паралельно і в комплексі.

2. Кримінологічна характеристика злочи-

нів може розглядатися в двох аспектах: 1) як поняття, що безпосередньо характеризує особливе явище (продукт діяльності людини) з виділенням в ньому характерних якостей, в яких відображаються його кримінальні властивості; 2) як поняття, що є науковою абстракцією та містить у собі загальні риси, властиві кримінологічним характеристикам певних груп злочинів.

3. Як будь-яка вихідна для науки категорія, кримінологічна характеристика являє собою абстракцію, значення якої обумовлюється закладеними в ній можливостями змістовної інтерпретації охоплюваного класу явищ.

4. Прикладний характер кримінологічної характеристики забезпечують встановлені в ході дослідження кореляційні зв'язки та залежності між її елементами, що сприяє визначенню невідомих компонентних складових.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1977. – 255 с.

2. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження / О. М. Литвак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.

3. Курс кримінології: Особлива частина : підручник: У 2 кн. / [М. В. Корнієнко, В. Б. Романюк, І. М. Мельник та ін.] ; за заг. редакцією О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.

4. Юхно О. О. Проблеми запобігання крадіжкам приватного майна громадян на пасажирському залізничному транспорті : монографія / О. О. Юхно. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. – 202 с.

5. Криминология : учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. – М. : Юрист, 1995. – 512 с.

6. Кустов А. М. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и механизме преступления / А. М. Кустов // Научная состоятельность криминалистичес-

кой характеристики преступления. (По материалам Криминалистических чтений). Информационный бюллетень. – 2002. – № 17. – С. 24–30.

7. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Изд-во НОРМА, 1999. – 496 с.

Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема / О. М. Литвинов // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 581–586 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10lomkxz.pdf>

Розглянуто проблемні питання формування інформаційних масивів галузевих характеристик злочинів. Особливу увагу приділено елементно-компонентним ознакам кримінологічної характеристики злочинів та її відмежування від суміжних категорій. Наведена принципово нова аргументація щодо розроблених наукових положень.

Литвинов А.Н. Об отраслевых характеристиках преступлений вообще и криминологической характеристике в частности.

Рассмотрены проблемные вопросы формирования информационных массивов отраслевых характеристик преступлений. Особое внимание уделяется элементно-компонентным признакам криминологической характеристики преступлений и ее разграничению от смежных категорий. Приведены новые аргументы в отношении разработанных научных положений.

Lytvynov O.M. About a Branch Descriptions of Crimes in General and a Kriminology Description in Particular

The problem questions of branch descriptions information forming are considered in the article. Special attention is paid to the components of criminology description and it's to differentiating with contiguous categories. New arguments are resulted in behalf on the developed scientific positions.

Форум права